

РОЗДІЛ 6

ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/50>

ПРАВОВА ПРИРОДА ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА ЯК ГАЛУЗІ ПРАВА

LEGAL NATURE OF ENVIRONMENTAL LAW AS A BRANCH OF LAW

**Барабаш А.Г., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри публічного та приватного права
Національний університет «Чернігівська політехніка»**

**Шевченко В.С., студентка III курсу юридичного факультету
Національний університет «Чернігівська політехніка»**

Стаття присвячена дослідженню правової природи екологічного права як галузі права. До об'єктивних передумов виникнення екологічного права слід віднести значний антропогенний вплив на навколишнє природне середовище і усвідомлення державою необхідності правового регулювання взаємодії людини (людської спільноти) і природи. Доктринальні визначення екологічного права в тій чи іншій мірі враховують його завдання: гарантування екологічної безпеки, раціональне використання, відтворення та охорона природних ресурсів.

Екологічне право сформувалося на межі соціальної екології, конституційного права, цивільного права, адміністративного права, земельного права, водного права, лісового права, надрового права. Екологічне право є самостійною комплексною галуззю права, оскільки має власний чітко визначений предмет правового регулювання та комбінований метод. Основною предмета екологічного права є відносини у сфері гарантування права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Всі інші відносини – використання, відтворення, охорона природних ресурсів – повинні регулюватись екологічним правом у такий спосіб, щоб не завдавати в даний момент або в майбутньому шкоди життю чи здоров'ю людини. Екологічні відносини регламентуються за допомогою імперативного та диспозитивного методів. Комплексність екологічного права викликана значною кількістю об'єктів екологічних відносин та специфікою регулювання кожного з них.

В системі екологічного права поєднуються публічно-правові і приватноправові норми. Зокрема, авторки визначають публічно-правові інститути та приватноправові інститути екологічного права; наголошують, що більшість інститутів особливої частини поєднують у собі і публічно-правові, і приватноправові норми. Незважаючи на значну кількість приватноправових норм в екологічному праві, в статті обґрунтовується думка про віднесення галузі права до публічних. Зазначається, що метою існування екологічного права є загальний публічний інтерес у сфері екологічної безпеки, раціонального використання та охорони природних ресурсів.

Ключові слова: екологічне право як галузь права, предмет екологічного права, метод екологічного права, ознаки екологічного права, становлення екологічного права, самостійна галузь права, комплексна галузь права, публічна галузь права.

The article is devoted to the study of the legal nature of environmental law as a branch of law. The purpose of environmental law is to make sure that the surrounding natural environment is not changed too much by human activities. The state also needs to make sure that the interaction of man (human society) and nature is legal. The main goals of environmental law are to ensure the safety of the environment, to ensure that people use the natural resources properly, and to protect the natural resources.

Environmental law was formed on the border of social ecology, constitutional law, civil law, administrative law, land law, water law, forest law, and subsoil law. Environmental law is an independent complex branch of law, as it has its own clearly defined subject of legal regulation and a combined method. The main subject of environmental law is relations in the sphere of guaranteeing the human right to an environment safe for life and health. All other relations – use, reproduction, natural resources – must be regulated in such a way that they do not harm human life or health now or in the future. Environmental relations are regulated using imperative and dispositive methods. The complexity of environmental law is caused by a significant number of objects of environmental relations and the specifics of regulation of each of them.

The system of environmental law combines public and private law norms. In particular, the authors define public-law institutions and private-law institutions. Most institutions of the special part combine both public law and private law standards. Although environmental law has many private law rules, the article shows that the branch of law should be classified as public law. The purpose of environmental law is to protect the public interest in the field of environmental safety, and to ensure the rational use of natural resources.

Key words: environmental law as a branch of law, subject of environmental law, features of environmental law, method of environmental law, an independent branch of law, complex branch of law, public branch of law, environmental law as a branch of law.

Постановка проблеми та її актуальність. Екологічне право є відносно новою галуззю права. Світове визнання екологічних проблем, глобальна потреба людства у врегулюванні екологічних відносин правовими нормами виникли у другій половині ХХ століття. Саме в цей історичний період людство отримало змогу масштабно впливати на природу, завдаючи їй шкоди, тому і з'явилась потреба у врегулюванні відносин взаємодії людини і навколишнього природного середовища.

Незважаючи на одностайне визнання вченими необхідності існування екологічного права, у правовій науці триває дискусія щодо правової природи та ознак цієї галузі права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням екологічного права, як юридичної форми екологічних відносин, займалися О.В. Артеменко, В.І. Андрейцев, Л.О. Бондар, А.П. Гетьман, Н.В. Ільків, Р.С. Кірін, Н.Р. Кобецька, Ю.А. Краснова, В.В. Курзова, Л.В. Мілімко, К.Р. Резворович, М.В. Шульга, О.С. Юнін та інші. Суттєвий вклад у визначення поняття та ознак екологічного права змогла внести М.В. Краснова, оскільки у своїх працях вона дослідила засади формування екологічного права, його предмет, метод та ознаки, котрі відрізняють екологічне право від інших галузей права.

Метою статті є дослідження правової природи екологічного права та виділення його суттєвих ознак.

Виклад основного матеріалу. Галузь права – це відносно самостійна сукупність норм права в межах підгалузей та інститутів права, що регулюють якісно однорідну сферу суспільних відносин особливим методом правового регулювання [1, с. 139]. Як відомо, галузь права виникає не спонтанно і не за суб'єктивним волевиявленням тих чи інших осіб, а внаслідок об'єктивних факторів. Об'єктивні передумови становлення екологічного права потребують ретельного дослідження, оскільки в подальшому саме ці передумови визначають завдання і ознаки галузі права, закономірності її розвитку та місце у правовій системі.

Отже, термін «екологія» вперше було згадано в кінці XIX століття. У перекладі з грецької мови «екологія» означає «наука про дім». У 1866 році німецький вчений-біолог Ернст Геккель ввів слово «екологія» як науковий термін, котрий застосовувався лише у сфері біології як науки про умови існування організмів у навколишньому природному середовищі. Тобто, екологія спочатку була відома як складова частина біології.

У другій половині XX століття на межі природничих, суспільних та гуманітарних наук сформувалась соціальна екологія. З точки зору науковців, соціальна екологія – це інтегрована наука, що вивчає взаємозв'язки і взаємодію людини (людської спільноти) з природним середовищем. Соціальна екологія розробляє наукові основи охорони і раціонального використання природних ресурсів, проектування заходів спрямованих на приведення довкілля в стан, що найповніше відповідає потребам людини. Соціальна екологія пов'язується з філософією, етикою та естетикою. На наш погляд, екологічне право також сформувалось на основі та під впливом соціальної екології. Розробляючи наукові основи збереження довкілля, раціонального використання природних ресурсів, соціальна екологія не має засобів примусу суб'єктів до виконання цих заходів. А, як відомо, не всі суб'єкти добровільно і свідомо раціонально використовують природні ресурси, ставлять в пріоритет збереження довкілля, а не власні інтереси чи економічну вигоду. Тому становлення екологічного права є об'єктивною умовою, яка надає можливість державі формулювати правила поведінки людини (людської спільноти) у сфері її взаємодії з природними ресурсами та довкіллям; впливати на фізичних та юридичних осіб, шляхом застосування державного примусу і правових санкцій.

Поняття екологічного права науковці визначають дещо по-різному. Так, М.В. Краснова зазначає, що екологічним правом є комплексна галузь права, котра охоплює сукупність еколого-правових норм, які встановлені державою та спрямовані на регулювання суспільних екологічних відносин з метою ефективного та раціонального використання, відтворення та охорони природних ресурсів, охорони природних комплексів і ландшафтів, забезпечення якості навколишнього природного середовища, гарантування державою і господарюючими суб'єктами екологічної безпеки, реалізації та захисту екологічних прав громадян [2, с. 22].

За Л.В. Мілімко, екологічним правом є інтегрована правова спільність (комплексна галузь права), яка об'єднує сукупність еколого-правових норм, що регулюють екологічні відносини з метою ефективного використання, відтворення, охорони природних ресурсів, забезпечення якості навколишнього природного середовища, гарантування екологічної безпеки, реалізації захисту екологічних прав [3].

На думку Л.О. Бондар, екологічне право як галузь права – це комплексна галузь права, яка об'єднує сукупність еколого-правових норм, що регулюють суспільні відносини щодо раціонального використання та охорони природних ресурсів, охорони особливо цінних та унікальних природних комплексів і забезпечення екологічної безпеки [4, с. 6].

Зазначимо, що ці автори розділяють екологічне право на природоохоронне право, природоресурсове право та право екологічної безпеки (М.В. Краснова, Ю.А. Краснова, Л.О. Бондар, В.В. Курзова, Л.В. Мілімко, О.В. Артеменко). Природоохоронне право є комплексною галуззю права, яка містить природно-заповідне право, курортне право, рекреаційне право, ландшафтне право, правову охорону природних ресурсів, природних екологічних систем та їхніх багатств, правову охорону середовища існування людей. Природоресурсове право – це комплексна галузь права, що складається з відносно самостійних галузей – земельного права, надрового права, водного права, лісового та флористичного права, фауністичного права, атмосферного права. Право екологічної безпеки є комплексною галуззю права, що включає в себе комплексні міжгалузеві інститути забезпечення екологічної безпеки у процесі будівництва, розвитку, функціонування різних об'єктів, населених пунктів, у разі поводження з небезпечними хімічними, біологічними, фізичними речовинами, відходами, забезпечення екологічної безпеки на транспорті, при здійсненні наукових досліджень [2, с. 22].

Н.Р. Кобецька вважає, що екологічне право є окремою самостійною галуззю права, що охоплює систему правових норм, які регулюють екологічні відносини у сфері взаємодії людини і природи з приводу раціонального використання, охорони, відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки [5, с. 22].

А.П. Гетьман та М.В. Шульга розглядають екологічне право як самостійну галузь права з підгалузеву структуру. На думку науковців, екологічне право як галузь права є системою правових норм, що регулюють екологічні відносини, які виникають між суб'єктами з приводу забезпечення екологічної безпеки, приналежності, використання, відтворення (відновлення) природних об'єктів та комплексів, охорони, а в певних випадках захисту людини, навколишнього природного середовища від шкідливого впливу з метою попередження, запобігання, усунення його негативних наслідків, й задоволення екологічних та інших інтересів відповідних суб'єктів і підтримання сталого екологічного розвитку, екологічної рівноваги в країні та окремих її регіонах [6, с. 14].

Як вбачається, кожна з вищевикладених дефініцій в тій чи іншій мірі враховує основне завдання екологічного права: гарантування екологічної безпеки, раціональне використання, відтворення та охорона природних ресурсів.

У кожній з запропонованих дефініцій йде мова про вид екологічного права, як галузі права. В контексті досліджень екологічного права, Бригадир І.В. поділяє всі точки зору фахівців на проблему місця і структури екологічного права на два види: є вчені, які вважають екологічне право самостійною галуззю права і є вчені, які вважають екологічне право комплексною галуззю права [7, с. 5–10]. На наш погляд, екологічне право є і самостійною галуззю права, і – комплексною одночасно. Аналогічну точку зору в науковій літературі висловлювали К.Р. Резворович та О.С. Юнін. Вчені визначають екологічне право як самостійну комплексну галузь права, що регулює відносини в сфері взаємодії суспільства і людини з навколишнім середовищем. З точки зору зазначених вчених самостійність екологічного права виражається у наявності специфічного предмета правового регулювання, яким є екологічно значуща поведінка людей, та наявності особливих завдань, а саме: поліпшення стану та якості навколишнього природного середовища, його збереження, забезпечення екологічної безпеки населення і територій, екологічного правопорядку [8, с. 36]. Ми погоджуємось з думкою К.Р. Резворович та О.С. Юніна про самостійність та комплексність екологічного права, та про специфічність його предмета, однак, вважаємо основним завданням екологічного права гарантування екологічної безпеки. Гарантування екологічної

безпеки не входить ні до предмету природоресурсових галузей, ні до предмету будь-яких інших галузей права.

Комплексність екологічного права викликана значною кількістю екологічних об'єктів та специфікою регулювання кожного з них. До об'єктів екологічного права належать, насамперед, природні ресурси – земля, надра, води, рослинний світ, тваринний світ, атмосферне повітря, клімат. Також визнаються об'єктами навколишнього природного середовища, життя і здоров'я людини, природні комплекси та ландшафти, природно-соціальні умови та процеси, екосистеми, природно-антропогенні комплекси, екологічну мережу.

Зважаючи на загальнотеоретичну дискусію про співвідношення самостійних і комплексних галузей права, зазначимо нашу думку з цього приводу. Галузь права (відносно самостійна сукупність норм права, що регулюють якісно однорідну сферу суспільних відносин) або є самостійною, або не існує взагалі. Самостійні галузі права за критерієм фундаментальності правових норм, які концентруються цими галузями права, поділяються на три види: базові (фундаментальні), профілюючі (спеціальні, конкретизуючі) та комплексні галузі права. Отже, за фундаментальністю правових норм, екологічне право відноситься до комплексних галузей права, як виду самостійних галузей права.

В науковій літературі існує декілька концепцій комплексних галузей права. Ми поділяємо думку тих вчених, які вважають, що комплексні галузі – це галузі права, що утворилися на межі профільних чи спеціальних галузей і характеризуються чітким предметом правового регулювання та комбінованим методом [9, с. 27–32]. Стосовно профільних галузей на межі яких сформувалось екологічне право, то слід назвати наступні профільні галузі – конституційне право, цивільне право, адміністративне право. Спеціальними галузями права, на межі яких сформувалось екологічне право, є земельне право, водне право, лісове право, надрове право. На даний момент можна констатувати появу ще однієї природоресурсової спеціальної галузі права – атмосферного права. Але ми не можемо стверджувати, що історично атмосферне право сформувалось ще до появи екологічного права. На сьогоднішній день атмосферне право є найбільш молодшою галуззю природоресурсового права, формування якої в значній мірі зумовлене інтенсивним розвитком міжнародного права навколишнього середовища, виконанням Україною міжнародних зобов'язань у сфері охорони довкілля.

Стосовно чіткого предмета правового регулювання, то екологічне право регулює суспільні відносини, що виникають між суб'єктами з приводу раціонального використання, відтворення та охорони природних ресурсів, гарантування екологічної безпеки. Основною предмета екологічного права є відносини у сфері гарантування права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Всі інші відносини – використання, відтворення, охорона природних ресурсів – повинні регулюватись екологічним правом у такий спосіб, щоб не завдавати в даний момент або в майбутньому шкоди життю чи здоров'ю людини.

В екологічному праві застосовуються два універсальні методи правового регулювання: імперативний та диспозитивний. Імперативним є метод владних приписів, який уособлюється в забороняючих та зобов'язуючих нормах екологічного законодавства. Диспозитивний метод надає суб'єктам можливість обрання певного виду поведінки в межах, визначених законом. Диспозитивний метод проявляється в регулятивних нормах екологічного законодавства, які формулюють позитивні приписи, спрямовані на регулювання правомірної поведінки суб'єкта екологічних відносин. Незважаючи на застосування в екологічному праві загальних методів правового регулювання, характерних і для інших галузей права, правовий вплив на екологічні відносини коригується необхідністю забез-

печення права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Саме з метою забезпечення цього основоположного права людини імперативні норми застосовуються у сфері моніторингу навколишнього природного середовища, державного обліку об'єктів, що шкідливо впливають на стан навколишнього природного середовища, екологічного інформаційного забезпечення, нормування в галузі охорони навколишнього природного середовища, контролю і нагляду в галузі охорони навколишнього природного середовища тощо. Диспозитивний метод в екологічному праві проявляється в регулюванні відносин власності на природні ресурси, права загального та спеціального використання природних ресурсів, договірних відносин, права громадян на участь в обговоренні та внесенні пропозицій до проектів нормативно-правових актів, матеріалів щодо розміщення, будівництва і реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, внесення пропозицій до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, юридичних осіб, що беруть участь в прийнятті рішень з цих питань тощо.

Характеризуючи правову природу екологічного права, слід звернути увагу на поєднання в його системі публічно-правових і приватноправових норм. Прикладом публічно-правових інститутів екологічного права є інститут екологічного управління, інститут правового забезпечення екологічної безпеки, інститут юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства, інститут правового забезпечення екологічних інтересів у сфері господарювання. До приватноправових інститутів необхідно віднести інститут права приватної власності на природні ресурси та комплекси, інститут права природокористування, інститут договірних зобов'язань. Досліджуючи поділ права на публічне і приватне, Погребняк С.П. відзначає, що кордон між приватним і публічним правом не виглядає як різка демаркаційна лінія: певні правові інститути відчувають на собі одночасний вплив і публічного, і приватного права, вони ніби сплетені з елементів публічного і приватного права [10, с. 7]. В екологічному праві більшість інститутів особливої частини поєднують у собі і публічно-правові, і приватноправові норми. Прикладом поєднання норм є інститут правового регулювання використання та охорони земель, правового регулювання використання та охорони вод, правового регулювання використання та охорони рослинного світу, правового регулювання використання та охорони тваринного світу тощо. Зважаючи на те, що земля, води, об'єкти рослинного і тваринного світу можуть перебувати у приватній власності, то і норми, які регулюють такі відносини мають приватноправовий характер. Однак, у сфері використання земель, вод, об'єктів рослинного і тваринного світу важливим є державний облік, охорона, обмеження у використанні, юридична відповідальність за порушення законодавства, звідси і наявність публічно-правових норм у складі інститутів.

Якщо вимагати однозначної відповіді на питання про віднесення екологічного права до публічного чи приватного права, то, незважаючи на наявність значної кількості приватноправових норм, ми вважаємо дану галузь права більш публічною, а ніж приватною. Екологічне право слід вважати публічним правом, оскільки метою його існування є загальний публічний інтерес у сфері екологічної безпеки, раціонального використання та охорони природних ресурсів. Звичайно, в екологічній безпеці зацікавлений і кожен окремих індивід, але досягти її можна лише завдячуючи спільній діяльності, в першу чергу, органів державної влади та місцевого самоврядування, а інколи, навіть, міжнародних організацій.

За субординацією у правовому регулюванні галузі права поділяються на матеріальні та процесуальні. Більшість норм екологічного права відносяться до матеріально-правових, оскільки безпосередньо визначають

права та обов'язки суб'єктів екологічних відносин. Відсоток процесуальних норм в екологічному законодавстві не значний, але також є.

Стосовно інших ознак екологічного права, як галузі права, то науковці виділяють наступні:

1) відносна молодість і швидкий розвиток (екологічне право сформувалося лише в останній чверті XX століття);

2) специфіка термінології (велика кількість термінів, що є основними в екологічному праві та екологічному законодавстві, походить з природничо-наукової сфери та розроблена в рамках, біології, хімії чи фізики);

3) різноманітність і численність нормативної бази (це зумовлено різноманітністю об'єктів регулювання та суспільних відносин, котрі з приводу них виникають);

4) глобальний характер багатьох приписів (це обумовлено специфікою навколишнього природного середовища та окремих його елементів);

5) виняткове оновлення та новизна правових норм (передбачає високий рівень реагування екологічного права на нові проблеми у сфері охорони довкілля);

6) конфліктність (в першу чергу виявляється між інтересами держави та окремих осіб, між економічними та екологічними пріоритетами) [5, с. 22–23].

Висновки. До об'єктивних передумов формування екологічного права слід віднести значний антропогенний вплив на навколишнє природне середовище і усвідом-

лення державою необхідності правового регулювання взаємодії людини (людської спільноти) і природи. Основне завдання екологічного права полягає в гарантуванні екологічної безпеки. Екологічне право сформувалося на межі соціальної екології, конституційного права, цивільного права, адміністративного права, земельного права, водного права, лісового права, надрового права.

Екологічне право є самостійною комплексною публічною галуззю права. Екологічне право є самостійною галуззю права, оскільки має власний предмет правового регулювання: суспільні відносини, що виникають між суб'єктами з приводу раціонального використання, відтворення та охорони природних ресурсів, гарантування екологічної безпеки. Комплексність екологічного права зумовлена різноманітністю об'єктів, які регулює ця галузь, і, відповідно, комбінованими методами регулювання. Незважаючи на застосування в екологічному праві загальних методів правового регулювання (імперативного і диспозитивного), характерних і для інших галузей права, правовий вплив на екологічні відносини коригується необхідністю забезпечення права людини на безпечне для життя і здоров'я довкілля. Екологічне право слід вважати публічним правом, оскільки метою його існування є загальний публічний інтерес у сфері екологічної безпеки, раціонального використання та охорони природних ресурсів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Теорія держави та права : навч. посіб. / [Є.В. Білозьоров, В.П. Власенко, О.Б. Горова, А.М. Завальний, Н.В. Заяць та ін.] ; за заг. ред. С.Д. Гусарева, О.Д. Тихомирова. К. : НАВС, Освіта України. 2017. 320 с.
2. Краснова М.В., Краснова Ю.А. Екологічне право України. Загальна частина: підручник. К. : ВПЦ «Київський університет», 2021. 190 с.
3. Мілімко Л.В., Артеменко О.В. Екологічне право України (загальна частина): навч. посіб. Український державний університет фінансів і міжнародної торгівлі. К. : Компринт, 2015. 288 с.
4. Бондар Л.О., Курзова В.В. Екологічне право України у запитаннях та відповідях : навчальний посібник. Видання 2-е: доповнене та перероблене. Одеса, 2007. 304 с.
5. Кобецька Н. Р. Екологічне право України: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і допов. К.: Юрінком Інтер, 2008. 352 с.
6. Гетьман А.П., Шульга М.В. Екологічне право України : підруч. для студ. юрид. спец. виш. навч. закл. Х. : Право, 2009. 328 с.
7. Бригадир І.В. Щодо питання системи екологічного права. *Форум права*. 2015. № 3. С. 5–10.
8. Резворович К.Р., Юнін О.С., Кірін Р.С. та інші. Екологічне право : навч. посіб. Дніпро : Видавець Біла К.О., 2020. 318 с.
9. Хряпченко В.П. Розуміння комплексних галузей українського права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2016. Випуск 36. Том 1. С. 27–32.
10. Погребняк С.П. Поділ права на публічне і приватне (загальнотеоретичні аспекти). *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2006. Випуск 12. С. 3–17.